

Голокост: історія однієї жінки

Урок з історії України / історичного краєзнавства

Авторка: Ірина Вишня – к.і.н., вчителька історії ПЗО «Домініон», м. Київ

Мета уроку: сформувати в учнів уявлення про багатокультурний характер Києва, внесок єврейської громади в розвиток міста та трагічні наслідки Голокосту для його мешканців; розвивати навички аналізу історичних джерел, критичного мислення, історичної емпатії та усвідомлення цінності людської гідності й прав людини.

Очікувані результати навчання:

Після проведення уроку учні мають **знати:**

- дату початку німецької окупації Києва;
- дату масових розстрілів у Бабиному Яру.

розуміти:

- зміст понять: «Голокост», «нацистський «новий порядок»», «окупаційний режим», «праведники народів світу»;
- пояснювати сутність Голокосту як злочину нацистського режиму;
- називати основні події, пов'язані з Голокостом у Києві та Бабиному Яру.

уміти:

- аналізувати усні, письмові та візуальні історичні джерела;
- встановлювати зв'язок між особистими історіями людей і масштабними історичними подіями;
- висловлювати власну аргументовану позицію щодо значення історичної пам'яті;
- працювати з історичними картами, фотографіями та свідченнями очевидців.

Методичний коментар:

Урок можна використовувати для вивчення теми Голокосту у 10 класі як на уроках історії України, так і на уроках краєзнавства. Мета уроку – навчити учнівство розглядати історичні події не лише як сукупність фактів і дат, а й як людський досвід, пов'язаний із конкретними долями та життєвими історіями. Його зміст сприяє формуванню в учнів цілісного уявлення про багатокультурний характер Києва, роль єврейської громади в розвитку міста та наслідки нацистської окупаційної політики. Через вивчення історії Лії Бубнової, знайомство з міськими локаціями та обговорення подій Голокосту учні навчаються встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та розуміти взаємозв'язок між локальною та світовою історією.

Зображення доступні [в окремій папці](#). Їх можна роздрукувати та роздати учням або використати для презентації. Також варто використати [мапу проєкту](#) «Камені спотикання», завдяки якій учні зможуть розшукати Камінь, присвячений Лії Бубновій.

Хід уроку:

Частина 1. Вступ

Вчитель: Сьогодні ми говоритимемо про одну з найтрагічніших сторінок історії Європи та Києва зокрема – Голокост. Однак для початку дізнаймося більше про єврейську громаду міста, її внесок у розвиток Києва та місця, які зберігають пам'ять про її життя. Тож розпочнімо з невеликого квізу, який допоможе нам пригадати або відкрити для себе маловідомі сторінки історії Києва. Коли обдумуватимете відповіді, спробуйте замислитися, яким було життя киян до того, як війна та нацистський терор змінили їхню долю назавжди.

1. «Зачіпка»

Вчитель пропонує учням квіз на кілька запитань:

- 1) Якою мовою, крім церковнослов'янської, написана одна із перших згадок про Київ (увага на фото)?

«Київський лист»

- а) англійська
- б) іврит
- в) латина
- г) грецька

Відповідь: б) іврит. Одна з найдавніших писемних згадок про Київ міститься у так званому «Київському листі», написаному івритом. Рекомендаційний лист, виданий Мар Якову Бен Хануці юдейською громадою Києва, зберігається у бібліотеці Кембриджського університету.

- 2) Як у побуті кияни ХІХ століття називали Галицьку площу (увага на фото)?

Євбаз

Відповідь: Євбаз – скорочено від «Єврейський базар». На території Галицької площі у лютому 1858 року генерал-губернатор І. Васільчиков дозволив євреям здійснювати публічну торгівлю по вівторках, четвергах і неділях. Незважаючи на назву, торгували там усі, не лише євреї. Основні ряди Євбазу було знесено у 1946 році. Остаточно ринок було знесено у кінці 50-х.

3) Кого називали «Київським Фаберже»?

Підказка: Петер Карл Фаберже – один із найвідоміших ювелірів у Російській імперії кінця XIX – початку XX століття.

Відповідь: так звали Йосипа Маршака – self-made підприємця, який мав ювелірну імперію з центром на Хрещатику і навіть (!) навчав ювелірній справі жінок. На Галицькій площі знаходився будинок одного з його синів – Соломона.

4) Погляньте на цей будинок. Він належав «ковбасному королю» Києва. Відгадайте, яким було його прізвище?

Будинок Карла Бульона

- а) Жульєн
- б) Бульон
- в) Гратен
- г) Рататуй

Відповідь: б) Карл Іванович Бульон – київський підприємець німецького походження. Він володів одним із найвідоміших ковбасних заводів в Києві, де почали виготовляти ковбасу промисловим способом із застосуванням парового двигуна. Фабрика знаходилася на розі вулиць Дмитрівської та Павлівської. А на розі вулиць Дмитрівської та Бульварно-Кудрявської Карл Бульон збудував величний будинок, на фасаді якого і досі можна побачити його ініціали – «КБ».

5) У Києві 60 років існувала церква, повністю зроблена із чавуну. Відгадайте, де вона знаходилася?

Відповідь: Це Золотоустівська церква (зараз сквер справа від Цирку), збудована 1871 року. Зібрана на території сучасної Росії з чавунних плит і перевезена сюди. І хоча парафія була доволі великою – майже 7 тисяч вірян, вона була дуже незручною. Влітку в ній було занадто спекотно, а взимку – надто холодно. У 1931 році більшовики її розібрали. У цій церкві хрестили художника Олександра

Мурашка, поета Максиміліана Волошина, письменника Миколу Носова (Незнайка).

б) Погляньте та світлину. Цю місцевість називали «київською Швейцарією»? Нам же вона більше відома як...?

[Трамвайний маршрут «київська Швейцарія»](#)

- а) Поділ
- б) Шулявка
- в) Бабин та Реп'яхів яри
- г) Хрещатик

Відповідь: в) Бабин та Реп'яхів яри називали «київською Швейцарією» у ХІХ столітті, коли через ці місцини пустили трамвайний маршрут, який сполучав Лук'янівку та Куренівку. Мальовничий пейзаж одразу ж охрестили на честь європейської країни у Альпах.

Частина 2. Голокост: історія Лії Бубнової

Вчитель: Отже, тепер ми знаємо, що єврейська громада мешкала у Києві з княжих часів. Їхня присутність залишила сліди у топоніміці міста. Зокрема, Євбаз – місце перетину багатьох культур, але з єврейським духом.

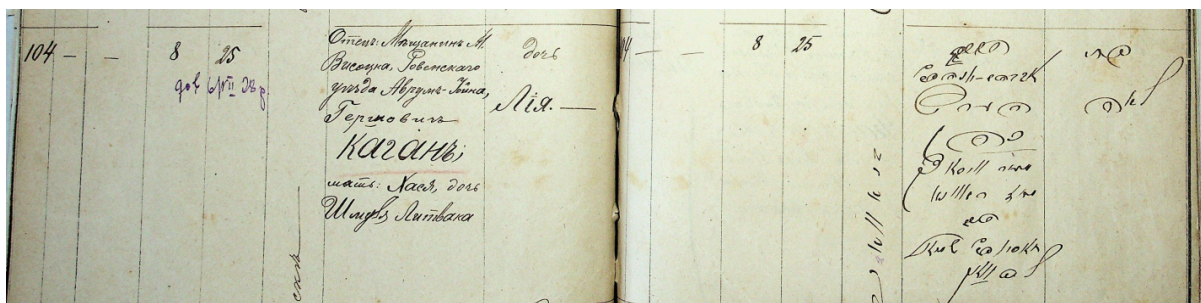
Примітка: Учні можуть виконувати завдання нижче, кожен індивідуально або в малих групах.

Крок 1. Подивіться на фото цієї жінки та її документи. Користуючись ними, складіть біографію жінки. Запитання для складання біографії:

- Як її звали?
- Коли і де вона народилась?
- Де і ким вона працювала?
- Чи була у неї сім'я?
- Що можна дізнатися про її долю?

Лія Бубнова

Запис з метричної книги

Джерело: ДАЖО Ф. 67 Оп. 3 Спр. 607 Новоград-Волинський рабинат 1911 рік

28.11.11

НАРОДНИЙ КОМИСАРІАТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УСРР
Відділ Актів Громадянського Стану

25.11.11

ЗАПИС АКТА ПРО НАРОДЖЕННЯ № 485
(перший примірник)

ВІДОМОСТІ ПРО ДИТИНУ	
1. Прізвище	Губков
2. Ім'я	Валентина
3. Стать	жінка
4. Час народження	число 25 листопада 1911 р.
5. Позначка про бачення	Дитина, трішки (надається)
6. Позначка про мертворожденного	
ВІДОМОСТІ ПРО БАТЬКІВ	
7. Прізвище	Губков
8. Ім'я	Іван
9. По-батькові	Іванович
10. Національність	рос.
11. Вік. Минуло	35 р.

12. Чи має свої засоби існування, чи живе на кошти іншої особи	Так, ні (відкреслити)	Так, ні (відкреслити)
13. Заняття (спеціальність, посада, ремесло)	Головний бухгалтер	Головний бухгалтер
14. Місце роботи (напрямок, стан, відстань тощо)	Господарство	Господарство
15. Місце постійного життя батька	Київ	Київ
16. Свідоцтво часу життя батька в даному місці	12	57
17. Особні позначки	Губков	Губков
18. Прізвище, ім'я та адреса записника	Губков	Губков
19. Підпис записника	Губков	Губков

* Якщо один з батьків або обидва утриманці, то обидві частини графі 13 заповнюються щодо осіб, на утриманні яких вони перебувають.

М. П. Запис. Бюро ЗАГС

Запис про народження Валентина [1](#), [2](#)

Джерело: Державний архів міста Києва. Ф.Р-1654. Оп 3. Спр 29. Книга реєстрації актів громадянського стану про народження І Сталінського ЗАГСу.

Все жидаы города Киева и его окрестностей должны явиться в понедельник 29 сентября 1941 года к 8 часам утра на угол Мельниковой и Доктеривской улиц (возле кладбищ).

Взять с собой документы, деньги и ценные вещи, а также теплую одежду, белье и пр.

Кто из жидов не выполнит этого распоряжения и будет найден в другом месте, будет расстрелян.

Кто из граждан проникнет в оставленные жидами квартиры и присвоит себе вещи, будет расстрелян.

Наказується всім жидам міста Києва і околиць зібратися в понеділок дня 29 вересня 1941 року до год. 8 ранку при вул. Мельника — Доктерівській (коло кладовища).

Всі повинні забрати з собою документи, гроші, білизну та інше.

Хто не підпорядкується цьому розпорядженню буде розстріляний.

Хто займе жидівське мешкання або розграбує предмети з тих мешкань, буде розстріляний.

Russische Juden der Stadt Kiew und Umgebung haben sich am Montag, dem 29. September 1941 bis 8 Uhr, Ecke der Melnik- und Dokterivskistraße (an dem Friedhofen) einzufinden.
Mitnehmen sind Dokumente, Geld und Wertgegenstände, sowie warme Bekleidung, Wäsche usw.
Wer dieser Aufforderung nicht nachkommt und anderweitig angetroffen wird, wird erschossen.
Wer in verlassen Wohnungen von Juden eindringt oder sich Gemeindegüter daraus aneignet, wird erschossen.

[Наказ нацистів 27 вересня 1941 року](#)

YAD VASHEM

The Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority

Hall of Names - P.O.B. 3477, Jerusalem 91034

יד ושם

רשות הזיכרון לשואה ולגבורה

היכל השמות - ת.ד. 3477, ירושלים 91034

Page of Testimony

דף עד

דף עד לרישום והנצחה של הנספים בשואה; נא למלא דף עבור כל נספה בנפרד, בכתב ברור ובאותיות דפוס.
Page of Testimony for commemoration of the Jews who perished during the Holocaust; please fill in a separate form for each victim, in block capitals

תמונת הנספה (דרכון) נא לרשום את שמו של הנספה בצד האחורי של התמונה נא לא ללדבוק.		החוק הישראלי והתגובה-שטרי 1953 קובע בסעיף מס' 2 כי "מפקדיו של יד ושם הוא לאסוף את המסמכים של כל אלה שפני העם היהודי נעלמו וחסרו את נפשם, נלכדו ומדו בארץ הנאצית והביאו שם וחסר להם, לקהילות, לארגונים ולעשרות שונות בגלל השתייכותם לעם היהודי". The task of Yad Vashem is to gather into the homeland material regarding all those members of the Jewish people who laid down their lives, who fought and rebelled against the Nazi enemy and his collaborators, and to perpetuate their names and those of the communities, organizations and institutions which were destroyed because they were Jewish.	
Victim's photo. Please write victim's name on back. Do not glue.		שם משפחה של הנספה: Бубнова שם פרטי (אם שם חיבה/כינוי): Лия Абрамовна	
Maiden name: Коган Previous/other family name: _____		שם משפחה לפני הנישואין: _____ שם משפחה קודם/אחר: _____	
Approx. age at death: 31 Date of birth: 1910 Gender: מ/ F Title: _____		תאריך לידה: 1910 מין: מ/ F תואר: _____	
Nationality: Украина Country: Украина Region: _____		מקום לידה: г. Новоград-Волынский Place of birth: _____	
Victim's father: Коган Family name: _____ שם משפחה: _____		שם פרטי: Абраам Григорьевич First name: _____	
Victim's mother: _____ Maiden name: _____ שם לפני הנישואין: _____		שם פרטי: Хася Шмυлевна First name: _____	
Victim's wife/husband: Замушем No. of children: 1 Family status: נשוי Maiden name: _____ שם לפני הנישואין: _____		שם פרטי: Григорий Лукуч First name: _____	
Address: ул. Боровского City: Киев Country: Украина Region: _____		מקום מגורים קבוע: Киев (1930-1941) Permanent residence: _____	
Member of org./movement: _____ Place of work: Аптека им. Боровского Profession: Кассир		מקום תעודה: _____ Place of work: _____	
Address: ул. Боровского City: Украина Country: Украина Region: _____		מגורים לפני הגירוש: Киев Residence before deportation: _____	
אירועים / פעולות ומקומות בזמן המלחמה (מקצר) / גירוש / גטו / מחנה / צעדת מוות / מסתור / בריחה / התנגדות / ליטמה: Places, events and activities during the war (prison / deportation / ghetto / camp / death march / hiding / escape / resistance / combat):			
Date of death: сентябрь 1941 Country: Украина Region: _____		מקום מות: Бабий Яр, Киев Place of death: _____	
Circumstances of death: РАСТРЕЛЕНА סיבות המוות: _____			
אני, הח"מ, מצהיר בזה כי העדות שמסרתי על פרטיה נכונה ואמיתית לפי מייטב ידיעתי והכרתי. I, the undersigned, hereby declare that this testimony is correct to the best of my knowledge.			
Previous/maiden name: _____ שם משפחה קודם: _____		שם פרטי: Валентин First name: _____	
State/Zip code: 306385 City: Мобек Apt.: _____		רחוב: ШЛЕЗЕРИНГ Street: 53	
Relationship to victim (family/other): сын הקרבה (משפחתית/אחרת) לנספה: _____		מס' טלפון: 0451-306385 Country: Германия	
ניצולי השואה יכולים לציין את פרטיהם על טופס מיוחד הנעון להזמנה. Holocaust survivors may order a special form in which to fill in their details. During the war I was in a camp / ghetto / forest / the resistance / in hiding / had false papers (circle relevant options)			
Date: 14.6.99 תאריך: _____		מקום: Мобек, 3/506 Place: _____	
חתימה: _____ Signature: _____			
"ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם...אשר לא יכרת" ישעיהו נ"ד ח' "...And I shall give them in My house and within My walls a memorial and a name...that shall not be cut off" Isaiah, 56:5			

587/2

Лист свідчень Яд Вашем

Джерело: Яд Вашем

Крок 2. Учні презентують складену біографію та доповнюють знахідки один одного.

Крок 3. Вчитель підсумовує роботу учнів та їхні знахідки: Дякую. Тож саме тут, на багатонаціональному Євбазі, у флігелі будинку Карла Бульона, який було націоналізовано більшовиками, жила Лія Бубнова. Вона народилась 1911 року у Новоград-Волинському (нині Звягель), у дорослому віці переїхала до Києва, де працювала касиркою в аптеці неподалік від свого помешкання. На початку 30-х

Лія вийшла заміж за Григорія Бубнова, росіянина родом із Одеси. Він працював у хлібопекарні, що розташовувалася у дворі будинку, де молода сім'я проживала. У 1935 році у них народився син Валентин.

[Валентин Бубнов у віці 3 років](#)

Як і тисячі інших київських сімей, що жили, справлялися зі щоденними турботами, гралися зі своїми дітьми, жартували із колегами на роботі, сім'я Бубнових абсолютно не очікувала тієї трагедії, що звалиться на Київ та усю Україну¹ загалом у 1941 році.

Хоч і Друга світова вже точилася у Європі, радянські громадяни вважали її далекою, аж поки 22 червня 1941 року Німеччина разом із союзниками не напала на СРСР. Того дня Бубнови прокинулися від пострілів зеніток, реву літаків та бомб. Вили сирени, тож родина поспіхом відправилася у підвал будинку, де розташовувалося бомбосховище. Радінформбюро переконувало, що Київ ніколи не здасться німцям. Але менш ніж за три місяці нацисти були у Києві – вони вступили у місто 19 вересня, після жорстокої 72-денної оборони столиці Української РСР.

¹ Примітка: Українські території, що перебували у складі Речі Посполитої, були втягнуті у Другу світову війну з 1 вересня 1939 року.

Кияни масово евакуювалися. Особливо переймалися євреї – ширилися чутки, що нацисти дуже погано ставляться до єврейського населення. Однак незважаючи на заклики родичів виїхати, Лія залишилась – не покидати ж шестирічного сина через якісь чутки.

У 20-х числах вересня Валентин захворів. Він лежав у своєму ліжку, коли почув, як у двері їхньої квартири хтось постукав. Це були нацисти: вони шукали радіо, зброю і горілку. Нічого не знайшовши, збирались піти, однак Лія, як справжня господиня, запросила їх на чай з пирогом. За чаєм нацисти та Лія розмовляли німецькою. Бесіда була спокійною, тож Валентин з мамою не відчували загрози, що насувалася на їхню сім'ю.

27 вересня на вулицях Києва з'явилось оголошення-наказ: ***«всі жиди міста Києва та його околиць мусять з'явитися 29 вересня 1941 року на 8 годину на ріг Мельникова та Дегтярівської».***

Питання від вчителя: Пригадаймо, що наказ велів взяти євреям із собою? Як гадаєте, для чого?

Увечері 28 вересня батьки сказали Валентину, щоб він ліг спати раніше. Батько витяг велику валізу і став разом із мамою збирати її речі. Хлопчик від хвилювання не міг заснути і попросив маму розказати казку. Вона почала співати стару єврейську мелодію, і син заснув, тримаючи її за руку.

Наступного дня у дворі зібралися усі сусіди-євреї, щоб виконати наказ коменданта Києва. Батьки Валентина плакали, але щоб заспокоїти сина, йому сказали, що мама їде до родичів у Новоград-Волинський і скоро повернеться. Він намагався вкласти у мамину валізу свою іграшкову рушницю, бо сподівався, що мама візьме його із собою. Мама підійшла до хлопчика, широко розвела руки і так міцно стиснула його, що Валентин відчув біль.

Того дня, 29 вересня 1941 року, Григорій Бубнов повернувся пізно ввечері. Валентин згадує, що він був ***«осунутим, постарілим і якимось безпорадним».*** Тоді хлопчик зрозумів, що сталося щось справді жахливе і непоправне.

29–30 вересня 1941 року в урочищі Бабин Яр, частині тієї «київської Швейцарії», якою раніше милувалися кияни, відбувся страшний злочин. Там нацисти та місцеві колаборанти вбили 33 771 єврея – мешканця Києва. Це без урахування дітей. В німецьких донесеннях цю операцію назвали «гросакцією» («велика акція», від нім. Großaktion). Серед убитих тоді була і Лія Бубнова.

[Есесівець ристься у речах убитих у Бабиному Яру](#)

Частина 3. Голокост – світовий та український контекст

За задумом нацистів, захоплені ними східноєвропейські землі, зокрема українські, були «життєвим простором» для представників арійської раси, як вони себе називали. При цьому нацистська ідеологія передбачала, що українці, як і решта слов'ян, були «недолюдьми» (Untermenschen), які мали служити арійцям (Herrenvölker). А євреї, цигани/роми, хворі люди з психічними розладами, неповносправні мали бути цілковито винищені. Тому з перших днів окупації українських міст, містечок та сіл місцевих євреїв масово вбивали. Політика винищення євреїв нацистською Німеччиною та її союзниками на контрольованих ними територіях була **геноцидальною**. В історії геноцид євреїв у часи Другої світової війни називається **Голокостом**.

На відміну від польських територій, де єврейське населення Європи, крім інших способів, убивали у спеціально створених «таборах смерті» – справжніх смертельних конвеєрах, де людей масово позбавляли життя всього за кілька годин, на території СРСР, зокрема українській, євреїв позбавляли життя передусім розстрілами. Тому геноцид євреїв на території України ще називають **Голокостом від куль**.

Одна з перших акцій масового розстрілу відбулася у Кам'янці-Подільському в серпні 1941 року, коли нацисти знищили 23 600 євреїв з числа місцевих жителів

та доправлених сюди із Закарпаття угорських євреїв. Подібні «акції» відбувалися повсюдно: так, у Рівному розстріляли близько 17 000 євреїв, у Вінниці – 15 000; у Бердичеві – 15 000 євреїв; у Сталіно (Донецьку) загинуло 20 000 євреїв; 12 000 знайшли свою смерть у Дробицькому Яру поблизу Харкова.

За даними науковців, у часи німецької окупації на території України серед цивільного населення вбили близько 1,5 мільйона євреїв. Це становило понад 60% усього єврейського населення, яке проживало на українських землях до початку Другої світової війни.

Бабин Яр, у якому було вбито і Лію Бубнову, став символом Голокосту від куль не лише у столиці УРСР, а й у всьому Радянському Союзі. І хоч найбільшу кількість загиблих тут становили євреї (а їх розстріли відбувались і пізніше після 28-30 вересня 1941 року), однак мученицьку смерть тут же прийняли пацієнти Павлівської психіатричної лікарні, роми, радянські військовополонені та учасники українського підпілля. Всі вони були «зайвими» для нацистського режиму і не вписувалися у картину «нового порядку», яку малювала нацистська пропаганда.

Переховування євреїв, навіть маленьких діток, каралося смертю. Однак навіть у таких умовах знаходилися ті, для кого людяність була не пустим звуком, а життя кожної людини – безцінним. Ті українці, що на власний страх і ризик допомогли євреям пережити Голокост, нині мають статус Праведника народів світу, яким нагороджує Ізраїльський національний інститут пам'яті Катастрофи і Героїзму Яд Вашем. Для киян є своє особливе звання – Праведник Бабиного Яру.

У 1943 році, коли фронт був дедалі ближче до Києва, нацисти спробували приховати свій страшний злочин: у Бабиному Яру викопували тіла замордованих та спалювали їх. До кінця вересня майже всіх розстріляних спалили, а в'язні Сирецького концтабору, які будували печі для спалення тіл, заклали останню піч – для себе. У ніч на 29 вересня 1943 року вони вирвалися на волю, але врятуватися вдалося не більше як двом десяткам сміливців. Саме їхні свідчення згодом дали можливість відтворити історію знищення трупів у Бабиному Яру.

Останній розстріл в урочищі відбувся 4 листопада 1943-го, а за два дні до Києва увійшла Червона армія.

Частина 4. Збережена пам'ять

Історію життя Лії Бубнової зберіг її син Валентин. Він зумів врятуватися завдяки тому, що його переховували сусіди. Він виріс, здобув освіту та працював

інженером-конструктором в Інституті електрозварювання ім. Є.О. Патона та в Інституті проблем металознавства ім. І. Францевича. На початку 90-х Валентин Бубнов емігрував до Німеччини. Його батько, Григорій, теж урятувався і прожив 85 років.

[Валентин Бубнов](#)

Розповіді Валентина Бубнова про матір стали основою для дослідження її біографії та встановлення пам'ятного Каменя спотикання на її честь – на розі Бульварно-Кудрявської та Дмитрівської вулиць – там, де вона жила і де переховували її єдину дитину.

Камінь спотикання на честь Лії Бубнової

Частина 5. Поняття (актуалізація)

Геноцид – цілеспрямовані дії, вчинені з наміром повністю або частково знищити національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку.

Голокост – цілеспрямована геноцидальна політика нацистської Німеччини, спрямована на знищення єврейського населення Європи.

Колабораціонізм – усвідомлене, добровільне та зумисне співробітництво місцевого населення або громадян з ворогом (окупаційною адміністрацією або державою-агресоркою).

Праведник народів світу – почесне звання, яке присвоює ізраїльський меморіальний комплекс Голокосту Яд Вашем неєвреям, які ризикували власним життям заради порятунку євреїв від нацистського винищення в роки Другої світової війни.

Частина 6. Рефлексія

Вчитель/вчителька ставить учнівству кілька запитань для рефлексії:

- Що найбільше вразило мене сьогодні на уроці?
- На вашу думку, чи був у Лії вибір – йти у Бабин Яр чи ні?
- Що, на вашу думку, було найважливішим для сина Лії Валентина?
- Яким чином збереження пам'яті про трагедії в минулому допомагає суспільству у теперішньому?

Частина 7. Рекомендоване домашнє завдання: Пам'ять у моєму місті

Дослідіть, чи є у вашому місті або громаді сліди життя єврейської громади (наприклад, меморіали жертвам Голокосту, синагоги, пам'ятні знаки чи меморіальні дошки відомим особистостям). Підготуйте коротке повідомлення:

- де вони розташовані;
- хто і коли їх встановив;
- кому присвячені;
- у якому вони стані (доглянуті, неохайні, отже за ними ніхто не доглядає etc);
- якщо це будівлі, пов'язані з історією єврейської громади, то як вони використовуються;
- як із цими місцями взаємодіють люди, які мешкають у місті/районі зараз?
- ваша думка: чому важливо зберігати таку пам'ять.

Джерела:

Україна в часи Голокосту. Історичні факти // [Радіо Свобода](#). 27 січня 2025.

Інформаційні матеріали до Дня пам'яті трагедії Бабиного Яру – 2022 // [Український інститут національної пам'яті](#). 27 вересня 2022.

Бабин Яр (урочище) // [Велика українська енциклопедія](#).

Лія Бубнова (Коган) // [Камені спотикання](#). Київ.